

КРАТАК ПРЕГЛЕД „ЂИЛАСОЛОГИЈЕ“. ПРИЛОГ ИЗУЧАВАЊУ БИОГРАФИЈЕ ЈЕДНЕ ИСТОРИЈСКЕ ЛИЧНОСТИ

Сажетак: Изучавање биографија историјских личности представља важан правац савремене историографије. Српска историографија не располаже задовољавајућим бројем радова из оквира овог „жанра“. Посебно се у том погледу осећа недостатак радова за период социјализма. Довољно је само поменути да заокружена и историографски научно обрађена биографија Јосипа Броза Тита, имајући у виду значај његове личности за историју ових простора, још увек чека свог аутора. Једна од важних историјских личности из социјалистичког периода био је Милован Ђилас. У овом раду покушаћемо да извршимо систематизацију и дамо кратку анализу литературе о Миловану Ђиласу, као и дела чији је он аутор. С обзиром на то да се о Ђиласу доста писало, а и да је сам Ђилас оставио бројна дела, сматрамо да је ова врста прилога изучавању биографије једне историјске личности потребна нашој науци. Треба, такође, напоменути да ова анализа не обухвата чланке и друге радове мањег обима, већ се ограничава на засебна издања у облику књига, монографија и зборника радова.

Кључне речи: Милован Ђилас, историографија, литература, биографија, личност

Милован Ђилас је често био тема домаће и светске публицистичке јавности, нешто ређе и научне, поготову историографске. Осим неколико радова, који представљају резултате темељних и објективних научних истраживања, у оквиру српске историјске науке изостаје свеобухватни и целовити научно-истраживачки рад у виду засебне монографије посвећене Миловану Ђиласу. До сада је овај посао у великој мери био препуштен истраживачима других друштвених наука, социолозима, историчарима књижевности, политиколозима а понајвише самосталним напорима великог броја аутора ван историјске струке иза којих је остао не мали број дела која се баве Милованом Ђиласом, од којих поједина неретко нуде истраживачима веома квалитетан садржај, било у виду историјских извора било у облику анализа и разматрања вредних пажње. Широки опус наслова важних за истраживаче оставио је и сам Милован Ђилас. Као аутор веома плодан, Ђилас својим делима, посебно мемоарима и сећањима, пружа историјској науци драгоцену штиво.

Појава засебне литературе о Миловану Ђиласу везује се за године Хладног рата, тачније за период после Ђиласовог пада са власти у Југославији 1954.

године, а излази готово искључиво у западним државама. У том временско-просторном контексту треба посматрати њен настанак, сагледавати мотиве аутора и утицаје који су деловали на њену продукцију. Наиме, као једна од четири најутицајније личности у послератној југословенској власти, Милован Ђилас је после смењивања постао један од најпознатијих светских комунистичких дисидентата. Ђилас је у ово време не само својим критичким политичким ангажовањем у односу на југословенску власт и систем, него и изузетно богатим литерарним стваралаштвом, привлачио не малу пажњу светске публицистичке, али и научне јавности, посебно на Западу где је у хладноратовском политичком контексту несумњиво представљао интригантну, изазовну, па донекле и популарну тему. Додатну „посебност“ тематике у вези са Милованом Ђиласом представљао је и специфичан хладноратовски положај Југославије. Ову чињеницу, приликом вредносних процена литерарне продукције о Миловану Ђиласу настале у периоду Хладног рата, поготову поменути западне, треба имати у виду, свакако и због изостанка директне и званичне подршке државних званичника са Запада Ђиласовој политичкој и идеолошкој делатности током година дисидентства.

Треба, такође, поменути да на Истоку, у земљама под политичком доминацијом СССР-а, као и у другим државама ван западне политичке сфере утицаја, Милован Ђилас није био чест предмет истраживања публицистичке и научне јавности, тако да у хладноратовском периоду готово и да нема наслова који се баве овом тематиком. Промену доноси завршетак Хладног рата и распад СС-СР-а и Источног блока, па од тог времена и у земљама које су некада припадале наведеној страни у хладноратовском периоду почињу да се појављују дела која у својим насловима садрже име Милована Ђиласа. Насупрот томе, у исто време на Западу интересовање за ову проблематику почиње да јењава, штавише, до данас, осим појединих изузетака, постепено готово сасвим престаје.

Овакве тенденције могу се, наравно са резервом, објаснити различитим идеолошко-политичким контекстом хладноратовског периода. На Истоку, као и уопште у државама са ригидним социјалистичким друштвеним системима и одсуством парламентаризма западног типа, име Милована Ђиласа поистовећивано је са негативним критичким појавама, а самим тим и опонентским политичким тенденцијама. Како је Милован Ђилас важио за веома оштрог и бескомпромисног критичара социјалистичког система и комунистичке идеологије, а својим делима је то недвосмислено и потврђивао, власти у поменутиим системима нису благонаклоно гледале на појаве интересовања за личност и дело Милована Ђиласа, његова дела нису била доступна јавности, а објављивање самосталних радова о Ђиласу (осим у изузетно ретким случајевима и то са строго критичких позиција) није било дозвољено. На Западу је, пак, Ђилас био третиран као дисидент светског гласа, врстан критичар социјалистичког система, политички затвореник и противник недемократског режима у Југославији, речју, личност која је и са идеолошко-политичке и са теоријске, односно научне стране представљала изазовну тему. Самим тим, сасвим је логично да је по завршетку Хладног рата и промене, пре свега, политичке констелације у свету

дошло и до промена интересовања научне и публицистичке јавности за одређене теме, па и за тематику личности и дела Милована Ђиласа. Пошто је дошло до распада Источног блока и политичког пораза комунизма као идеологије, социјализам као „конкурентски систем“ престао је да представља опасност за Запад, а Милован Ђилас је, као теоријско-политички критичар социјализма, изгубивши „статус“ политичког дисидента, по свој прилици, престао да буде, у мери у којој је био, важна тема публицистичке, па и научне јавности. На Истоку је, с друге стране, дошло до попуштања политичких и идеолошких „стега“, па самим тим и до отварања доскора непожељних и „табуизираних“ тема, тако да је и Милован Ђилас постао једна од тих тема, сада слободно препуштена истраживачкој јавности.

У социјалистичкој Југославији Милован Ђилас је, сходно свом дисидентском положају, био забрањени аутор и био је ван орбите политичке и интелектуалне јавности. Дуги низ година (1954–1988) није му било допуштено да било шта објављује, а његова дела, у међувремену штампана у иностранству, нису званично била доступна југословенском читаоцу. Сходно томе и југословенски истраживачи и аутори нису имали погодне услове за бављење овом историјском личношћу, тако да до средине 80-их година у Југославији не постоје засебни радови и књиге о Ђиласу, који би били продукти темељних и објективних истраживања. Насупрот томе, ако се Ђилас и помињао у појединим насловима, био је део опште политичке, негативне слике која је о њему, све до краја 80-их, била изграђивана у јавности. Тек средином 80-их појавили су се и први аутори у Југославији који су у својим делима покушали да изврше објективнију анализу лика и дела Милована Ђиласа. Крајем 80-их година, у предвечерје распада Југославије, Милован Ђилас је незванично „рехабилитован“, а публицистичкој и научној јавности било је дозвољено да се њиме слободно баве. Скоро сва Ђиласова дела се у Југославији у то време штампају, а о њему је објављен и већи број нових књига.

Целокупан опус литературе која се односи на Милована Ђиласа може се поделити на две основне групе: литература о Миловану Ђиласу и дела Милована Ђиласа. Прва група, литература која се бави Милованом Ђиласом, може се груписати у две поделе: подела по врсти (научна дела и публицистичка дела) и подела по форми (монографије и студије; чланци, прилози и расправе; есеји и прикази). Друга група, односно дела Милована Ђиласа могу се разврстати на три целине: мемоари и сећања; прозни радови; и политичко-филозофски и друштвени огледи. Наравно, ову поделу једним делом треба схватити условно, пре свега због њене флексибилности која произилази из чињенице да се међу појединим радовима не могу повући јасне границе нити на њих применити строга мерила, која би их недвосмислено и прецизно сврстала у поједине целине.

Литературу о Миловану Ђиласу такође можемо поделити, по месту издања и пореклу аутора, на страну и домаћу. Поједине опште карактеристике (просторни, временски и политички контекст настанка) и једне и друге продукције већ су анализирани. Хронолошки, појава наслова стране литературе

о Миловану Ђиласу може се пратити од прве половине шездесетих година.¹ Ауторе ових радова можемо сврстати у публицисте (углавном новинаре и друге интелектуалце) и оне из струка различитих хуманистичких наука (историчари, социолози, лингвисти, политиколози, филозофи и др.). Вредносни спектар ове литературе креће се од популарне, садржајне или мање садржајне публицистике до озбиљних и темељних научних истраживања (углавном је реч о самосталним научним радовима или, пак, о објављеним или необјављеним магистарским и докторским тезама). Области истраживања су различите: историја и теорија књижевности (у склопу анализе Ђиласових прозних остварења), историографски радови, политиколошке, социолошке и филозофске анализе, покушаји састављања Ђиласове биографије и библиографије, објављивање и аналитичке обраде извора и докумената итд.

Прве, нама познате, докторске и магистарске дисертације тематски везане за личност и дело Милована Ђиласа одбрањене су 1964. године на универзитетима у Монтреалу (Канада) и Кливленду (САД).² Наиме, Етел Голдфилд (Ethel Goldfield) је, на универзитету у Монтреалу, одбранио докторску тезу под називом *Milovan Djilas. Disillusioned Communist*, а Френклин Јаско (Franklin Jasko), на Универзитету Керол у Кливленду, магистарски рад *Milovan Djilas. A Communist's Challenge to Communism*. Наредни докторат посвећен Миловану Ђиласу, одбрањен је 1971. године на Универзитету Колумбија у Њујорку, аутор је био Џон В. Макдоналд (John W. McDonald), а рад је носио наслов *Political Themes in the Thought of Milovan Djilas*³ (Аранитовић, 2008: 125). Магистарски рад под насловом *Milovan Djilas. From the Early Critique of the Communist System to the Present*, одбранила је 1993. године Јасна Драговић, на Интернационалном универзитету у Женеви (Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales),⁴ а Оскар Грунвалд (Oscar Gruenwald) одбранио је магистарски рад 1996. године на Универзитету (Graduate School) у Клермонту на тему *The Third Revolution. Intellectual and Spiritual Ferment in Yugoslavia*, у којој се у појединим деловима обрађује феномен „Ђиласизам“ и анализира Ђиласова књига *Нова класа*.⁵

Из корпуса стране литературе о Миловану Ђиласу, као најсадржајнија и најтемељнија, могу се издвојити шест наслова, који по времену у ком су објављени припадају хладноратовском периоду. У питању су аутори: Гунтер

¹ Према неким ауторима посебна издања о Миловану Ђиласу појавила су се већ одмах након његовог пада са власти (Аранитовић, 2008: 124). Међутим, пошто немамо увид у ова издања ми их у овом раду не узимамо у оквир анализе.

² Goldfield, Ethel. 1964. *Milovan Djilas. Disillusioned Communist*. Montreal: University of Montreal. Unpublished Ph. D. dissertation; Jasko Franklin D. 1964. *Milovan Djilas. A Communist's Challenge to Communism*. Cleveland: Carroll University. Unpublished MA thesis.

³ McDonald, John W. 1971. *Political Themes in the Thought of Milovan Djilas*. New York: Columbia University. Unpublished MA thesis.

⁴ Dragovic, Jasna. 1993. *Milovan Djilas. From the Early Critique of the Communist System to the Present*. Genève: Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales. Unpublished MA thesis.

⁵ Gruenwald, Oskar. 1996. *The Third Revolution. Intellectual and Spiritual Ferment in Yugoslavia*. Claremont: Graduate School. Unpublished MA thesis.

Барч (Günter Bartsch), Арним Хецер (Arnim Hetzer), Денис Рајнхарц (Dennis Reinhartz), Кристијан Савес (Christian Savès), Стивен Клисолд (Stephen Clissold) и Мајкл М. Ластиг (Michael M. Lustig). Овом приликом даћемо кратак опис дела наведених аутора, пратећи хронолошки редослед њихових објављивања.

Своју књигу под насловом *Milovan Djilas oder Die Selbstbehauptung des Menschen. Versuch einer Biographie* (Милован Ђилас или самопотврђивање човека. Покушај једне биографије), објавио је 1971. године немачки публициста, новинар и политичар Гунтер Барч (Günter Bartsch).⁶ Ово дело је прва, до сада позната, свеобухватна монографија посвећена Миловану Ђиласу и први покушај састављања његове биографије. Аутор је користио класичан биографски приступ, а живот Милована Ђиласа је сагледао кроз осам поглавља (на преко 340 страна), од његовог рођења 1911. до 1971. године. Свако од поглавља омеђено је хронолошки и насловљено у складу са догађајима који су обележили наведену фазу Ђиласовог живота.

Посебну пажњу треба усмерити на обимну студију немачког лингвисте Арнима Хецера (Arnim Hetzer), под насловом *Spontanität und Gewalt. Milovan Djilas' historische Prosa 1930–1970* (Спонтаност и насиље. Историјска проза Милована Ђиласа 1930–1970), која се појавила 1980. године.⁷ У питању је, вероватно, најобимније и најтемељније до данас у иностранству објављено дело посвећено Миловану Ђиласу. Наведено дело по тематици обраде припада теорији и историји књижевности и намењено је пре свега немачкој научној, интелектуалној и читалачкој јавности, а може у великој мери бити од користи и домаћим и страним историчарима, посебно истраживачима чија је тема изучавања Милован Ђилас. Аутор је на готово 550 страна, уз прецизно методолошки одређену, изграђену и постављену структуру, покушао да изврши веома комплексну и захтевну анализу (свакако прилагођену немачком читаоцу) историјске „димензије“ Ђиласовог прозног дела у контексту засебне и детаљне обраде феномена насиља у оквиру културно-фолклорног и историјског наслеђа подручја Црне Горе.

Амерички историчар Денис Рајнхарц (Dennis Reinhartz) објавио је 1981. године књигу *Milovan Djilas: A Revolutionary As a Writer* (Милован Ђилас: Револуционар као писац).⁸ Ово, не тако обимно дело (око 130 страна), представља ауторов покушај анализе делатности Милована Ђиласа као револуционара и писца, сагледане пре свега кроз његову (до тада објављену) мемоарску и прозну литературу. Нешто обимније дело (око 170 страна) посвећено Ђиласовој политичко-идеолошкој делатности, *Un pays, un homme: La Yougoslavie de Milovan Djilas. Mémoire* (Једна земља, један човек. Југославија Милована Ђи-

⁶ Bartsch, Günter. 1971. *Milovan Djilas oder Die Selbstbehauptung des Menschen. Versuch einer Biographie*. München: Mainz Verlag.

⁷ Hetzer, Arnim. 1980. *Spontanität und Gewalt. Milovan Djilas' historische Prosa 1930-1970*. Göttingen: Alfa-Druck.

⁸ Reinhartz, Dennis. 1981. *Milovan Djilas: A Revolutionary As a Writer*. New York: Columbia University Press.

ласа. Сећање) објавио је 1983. године француски политиколог Кристијан Савес (Christian Savès).⁹ У свом делу покушао је да изврши веома концизну и сажету анализу Ђиласове политичко-идеолошке делатности, користећи при том објављена Ђиласова дела и релевантну политиколошку литературу.

За истраживаче, посебно историчаре, веома је корисна и прва нама позната политичка биографија Милована Ђиласа, објављена 1983. године из пера британског публицисте Стивена Клисолда (Stephen Clissold), а која носи наслов *Djilas. The Progress of a Revolutionary* (*Ђилас. Развој револуционара*).¹⁰ Клисолд је своју књигу поделио на 34 поглавља (343 стране), обухватајући целокупан живот Милована Ђиласа, са посебним освртом на његову политичку делатност. Такође треба нагласити да је аутор притом користио историографски приступ, а рад базирао на, у то време, доступним изворима и одговарајућој литератури. Треба споменути и Мајкла М. Ластига (Michael M. Lustig) и његову кратку, компаративну политиколошко-социолошку студију *Trotsky and Djilas. Critics of Communist Bureaucracy* (*Троцки и Ђилас. Критика комунистичке бирократије*) у којој је, упоређујући и анализирајући политичка мишљења и делатности Лава Троцког и Милована Ђиласа, као и искуства стаљинистичког и југословенског система, покушао да да одговор на питања корена Ђиласове политичке идеологије и његове критике југословенске бирократије.

Најновије инострано дело посвећено Миловану Ђиласу објављено је 2012. године у Пекингу под насловом *Еволуција политичке мисли Милована Ђиласа*, а представља окњижену докторску дисертацију кинеског политиколога Сјанга Цуотаоа (Xiang Zuotao).¹¹ Кроз шест поглавља, у контексту компаративне анализе стаљинизма, титоизма и социјалистичких доктрина, он је анализирао узроке и еволуцију критике Милована Ђиласа, пре свега као аутора и политичког мислиоца.

Литература о Миловану Ђиласу се у социјалистичкој Југославији у највећем броју појављује тек крајем 80-их година, када је било дозвољено да се о њему слободно пише, а његова дела слободно штампају. Међутим, поједини аутори (попут Василија Калезића), своја дела о Ђиласу су објавили већ средином 80-их година, а да она нису била део идеолошко-политичке пропаганде, већ покушаји објективног сагледавања проблематике. Прва таква засебна књига о Миловану Ђиласу појавила се 1986. године под насловом *Ђилас – контроверзе писца и идеолога*, из пера Василија Калезића, као приватно издање.¹² Друго издање исте књиге објављено је 1988. године под насловом *Ђилас*,

⁹ Savès, Christian. 1982–1983. *Un pays, un homme: La Yougoslavie de Milovan Djilas. Mémoire*. Toulouse: Institut d'études politiques, Année Universitaire.

¹⁰ Clissold, Stephen. 1983. *Djilas. The Progress of a Revolutionary*. Hounslow, Middlesex: Hugh Seton-Watson.

¹¹ Zuotao, Xiang. 2012. *Milowan Jilasi zhengzhi sixiang yanbian yanjiu*. Beijing: Zhongyang bianyi chubanshe.

¹² Калезић, Василије. 1986. *Ђилас – контроверзе писца и идеолога*. Београд: Василије Калезић-Растко Закић.

миљеник и отпадник комунизма.¹³ Калезићева књига представља не само први покушај објективног сагледавања лика и дела Милована Ђиласа, већ и прво засебно дело о Ђиласу објављено у Југославији. Користећи се личним контактом и садржајним разговорима са самим Ђиласом (што је била предност већине аутора из овог периода, јер су имали јединствену прилику да разговарају са Милованом Ђиласом, „предметом“ својих анализа и истраживања, а будућим истраживачима оставили драгоцен изворни садржај и материјал за рад), аутор је у својој књизи кроз три велике целине подељене на укупно 25 поглавља, успешно покушао да, детаљним и садржајним аналитичким приступом, сагледа скоро читав живот Милована Ђиласа. Ова књига, несумњиво, представља једно од важнијих дела за истраживаче и ауторе који се одреде да им тема и проблематика истраживања буде Милован Ђилас. Међутим, ово дело, и поред своје важности, ипак припада публицистици, а не научној историографији. Треба још поменути да је треће допуњено издање Калезићеве књиге изашло 1999. године под насловом *Ђилас, супротности писца и идеолога*.¹⁴

Године 1988. појавиле су се две наглашено критичарске књиге о Миловану Ђиласу. Ради се о делима црногорског песника Јеврема Брковића, *Анатомија морала једног сталјинисте*¹⁵ и сарајевског новинара Цавида Хусића, *Принц Политбироа (Милован Ђилас њим самим)*.¹⁶ У питању су публицистички радови без неке посебне научне вредности, али ипак важни за садржајније сагледавање лика и дела Милована Ђиласа и отварање полемика о појединим питањима.

Три важне књиге за изучавање проблематика везаних за личност и деловање Милована Ђиласа појавиле су се 1989. године. Прва од њих, књига новинара Момчила Ђорговића, *Ђилас верник и јеретик*,¹⁷ представља у ствари „маратонски“ интервју аутора са Милованом Ђиласом, подељеног и тематски разврстаног у неколико поглавља. Поред разговора са Ђиласом, који покрива највећи део књиге, ту су и разговори са Ђиласовом првом супругом Митром Митровић, историчарима Владимиром Дедијером и Душаном Биланчићем и политикологом и филозофом Жарком Пуховским. Уз то Ђорговић је као прилоге објавио Ђиласове чланке писане крајем 1953. и почетком 1954. године, непосредно пре пада са власти, као и још неколицину докумената и бројне фотографије. Публициста Горан Лазовић, исте године, објављује књигу *Ђилас о себи – други о Ђиласу*,¹⁸ својеврстан зборник сведочанстава различитих личности са различитих позиција о Миловану Ђиласу. Ово је, уједно, и први зборник радова о Ђиласу. Трећа књига, изашла 1989. године, је *Анатомија суђења Милова-*

¹³ Kalezić, Vasilije. 1988. *Đilas, miljenik i otpadnik komunizma*. Beograd: Zodne.

¹⁴ Kalezić, Vasilije. 1999. *Đilas, suprotnosti pisca i ideologa*. Beograd: Narodna knjiga-Alfa.

¹⁵ Brković, Jevrem. 1988. *Anatomija morala jednog staljiniste*. Zagreb: Globus.

¹⁶ Husić, Džavid. 1988. *Princ Politbiroa (Milovan Đilas njim samim)*. Beograd: samostalno autorsko izdanje.

¹⁷ Đorgović, Momčilo. 1989. *Đilas vernik i jeretik*. Beograd: Momčilo Đorgović-Nataša Marković.

¹⁸ Lazović, Goran. 1989. *Đilas o sebi – drugi o Đilasu*. Beograd: Autorsko izdanje.

ну *Ћиласу*, чији је аутор загребачки правник Драго Ј. Станковић. У свом делу Станковић, на веома оригиналан и темељан начин, са аспекта пре свега правне науке, али у публицистичком и лако читљивом облику, рашчлањује и детаљно анализира процесе и суђења Миловану Ћиласу у социјалистичкој Југославији. Станковићева књига је истраживачима важна и из разлога што представља једино дело које се искључиво са аспекта правне науке бави проблематиком везаном за Милована Ћиласа.

Прво научно историографско дело о Миловану Ћиласу објављено у Југославији јесте књига Владимира Дедијера *Велики бунтовник Милован Ћилас. Прилози за биографију*.¹⁹ Ова књига завређује посебну пажњу, не само зато што је, како је речено, прво дело о Ћиласу из области научне историографије, већ и због посебног „положаја“ самог аутора. Наиме, Владимир Дедијер је као аутор наступио и са позиције сведока догађаја, јер је својевремено био близак сарадник и пријатељ Милована Ћиласа, па је самим тим, искористивши наведену „позицију“, ову књигу писао и на основу сопствених извора и сећања, тако да њен садржај обилује Дедијеровим сведочанствима и даје јој у добром делу карактер мемоара. Ова чињеница, свакако у одређеној мери „смањује“ објективну дистанцу према догађајима, иначе неопходну за научну историографију, што и сам аутор у предговору наглашава и упозорава будуће истраживаче. Само дело је конципирано у форми својеврсне „скице“ за биографију односно, како Дедијер у поднаслову истиче, као „прилози за биографију“. Кроз 36 глава, на око 550 страница, Дедијер се трудио да обухвати све најважније догађаје из Ћиласовог живота, поткрепљујући текст уникатним изворима, документима и сведочанствима. Дедијерова књига је, несумњиво, једна од најобимнијих до сада објављених монографија о Миловану Ћиласу. Исте године, историчар проф. др Бранислав Ковачевић објављује књигу разговора са Милованом Ћиласом, *Ћилас херој – антихерој. Искази за историју*,²⁰ концепцијом слична поменутом делу Момчила Ђорговића, са прилозима бројних важних докумената. Ово дело доживело је, под истим називом, и своје друго, допуњено издање 2006. године.²¹

Поводом смрти Милована Ћиласа (1995), из штампе је, 1996. године, изашао зборник радова *Милован Ћилас (1911–1995)*,²² који је приредио Бранко Поповић. Зборник садржи низ текстова различитих аутора, углавном у форми есеја или кратких прилога, са прилозима појединих докумената и Ћиласовим текстовима. Наредне, 1997. године, појавиле су се две књиге Момчила Џемовића, *Тајна суђења Миловану Ћиласу*²³ и *Ћиласови одговори*.²⁴ Прва књига

¹⁹ Dediđer, Vladimir. 1991. *Veliki buntovnik Milovan Đilas. Prilozi za biografiju*. Beograd: Prosveta.

²⁰ Kovačević, Branislav. 1991. *Đilas heroj – antiheroj. Iskazi za istoriju*. Titograd: Pobjeda, Republički centar za kulturno-prosvjetnu djelatnost.

²¹ Kovačević, Branislav. 2006. *Đilas heroj – antiheroj. Iskazi za istoriju*. Podgorica: Pobjeda.

²² Поповић, Бранко, ур. 1996. *Милован Ћилас (1911–1995)*. Београд: Култура.

²³ Џемовић, Момчило. 1997. *Тајна суђења Миловану Ћиласу*. Нови Сад: Дневник.

²⁴ Ćemović, Momčilo. 1997. *Đilasovi odgovori*. Beograd: Svetlokomerc.

представља ауторов покушај да, на публицистички начин, изврши аналитички преглед суђења Миловану Ђиласу у социјалистичкој Југославији, док друга представља још једну публикацију разговора аутора са Милованом Ђиласом.

Прва деценија XXI века на простору бивше Југославије доноси низ нових наслова тематски везаних за лик и дело Милована Ђиласа. Познати српски и југословенски (емигрантски) публициста Десимир Тошић објавио је 2003. године књигу одабраних Ђиласових интервјуа и беседа, која садржи и избор ауторових текстова о Миловану Ђиласу, насталих у време од Ђиласовог пада са власти па све до смрти, 1995. године, а објављиваних у листу *Наша реч*, који је Тошић уређивао у Лондону. Књига носи наслов *Ко је Милован Ђилас? Дисидентство 1953–1995*, а истраживачима је важна као збирка раритетних Ђиласових интервјуа датих поменутом часопису, који у време кад је излазио није био званично доступан југословенским читаоцима.²⁵ Исте године се појављује и зборник радова *Дјело Милована Ђиласа*, који је приредио Бранко Поповић.²⁶ Зборник представља скуп различитих текстова о Ђиласу, од есеја до научних радова. Следеће, 2004. године, Бранко Поповић објављује аналитичку студију посвећену књижевној заоставштини Милована Ђиласа, под насловом *Књижевно дело Милована Ђиласа*, важно пре свега историчарима и теоретичарима књижевности, али и историчарима, посебно ауторима чија би тема била израда Ђиласове биографије.²⁷ Још једно дело посвећено опусу књижевног стваралаштва Милована Ђиласа изашло је 2005. године, под насловом *Ђиласова умјетничка проза*, из ауторског пера Илије Павићевића.²⁸

Дело од посебне важности за истраживаче представља капитални ауторски подухват Добрила Аранитовића, штампан 2008. године у издању Службеног гласника, под насловом *Милован Ђилас. Библиографија са хронологијом живота и рада*.²⁹ Ово дело представља до сада најпотпунији списак библиографије о Миловану Ђиласу, смештене у пет од десет поглавља књиге, а садржи: посебна издања, прилоге у периодичним публикацијама, антологијама и изборима, преводилачки рад, редакторски рад и библиографију радова о Миловану Ђиласу. Уз детаљан регистар, ту је и ауторов предговор, хронологија живота и рада Милована Ђиласа, избор из записа о животу и делу Милована Ђиласа и изабрана фотодокументација. Несумњиво је да ова књига представља најдрагоценије штиво за истраживаче живота и дела Милована Ђиласа. Такође важна за истраживаче, наредне, 2009. године, излази и збирка међуратних текстова Милована Ђиласа, насловљених *Проблеми наше књижевности и други*

²⁵ Тошић, Desimir. 2003. *Ко је Милован Ђилас? Дисидентство 1953–1995*. Београд: Откровење.

²⁶ Поповић, Бранко, ур. 2003. *Дјело Милована Ђиласа*. Подгорица: ЦАНУ.

²⁷ Поповић, Бранко. 2004. *Књижевно дело Милована Ђиласа*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

²⁸ Павићевић, Илија. 2005. *Ђиласова умјетничка проза*. Београд: Интерпрес.

²⁹ Аранитовић, Добрило. 2008. *Милован Ђилас. Библиографија са хронологијом живота и рада*. Београд: Службени гласник.

међуратни чланци, које је приредио Владимир Војиновић.³⁰ Књига садржи и садржајну уводну студију приређивача, са вредним напоменама у вези са библиографијом Милована Ђиласа.

Обимну и садржајну социолошко-политиколошку студију посвећену идеолошко-политичком аспекту делатности Милована Ђиласа објавио је 2010. године Драгутин Лековић, а дело носи наслов *Милован Ђилас и социјализам*.³¹ У питању је оригинална и врло детаљна и систематска анализа Ђиласовог идеолошког и политичког „портрета“, посматрана са позиција марксизма. Наиме, аутор напомиње да настанак његове студије, поред објективног „филозофског приступа“ и „филозофског освјетљавања“, садржи и разлоге „личне природе“, не само зато што је сам аутор био сведок појединих догађаја, већ и из разлога својих филозофских и идеолошких уверења, који представљају полазиште целокупне анализе. Тако Лековић, кроз 22 поглавља на преко 550 страна, посматра идеолошку, политичку и интелектуалну делатност Милована Ђиласа (уз посебне осврте на литературу и биографске податке о Ђиласу), истовремено обухватајући опште поставке и проблеме „марксизма и борбе за социјализам“ и глобалне политичке контексте догађаја. Аутор се, притом, ослања на веома богат избор литературе из области филозофије, марксизма и социјализма, као и на Ђиласова дела и дела других аутора, а мање на необјављену изворну архивску грађу (коју готово да и не користи), што овом важном делу, са становишта социолошке и филозофске науке, свакако не представља посебан недостатак, али са становишта историјске науке оставља одређене празнине.

Публициста Милош Миликић Мидо објавио је, 2011. године, у Београду друго издање своје књиге *Ратним стазама Милована Ђиласа*³² (прво издање под истим називом штампано је у Црној Гори, 2009. године),³³ детаљну хронику учешћа Милована Ђиласа у рату и револуцији 1941–1945. Овај покушај систематичног сагледавања наведеног периода Ђиласовог живота (иако урађен на публицистички начин и без коришћења историографског метода) пружа историчарима сажету слику и прегледан „увид“ у поменуту тему. Исте године, историчари Коста Николић и Срђан Цветковић приредили су изворни материјал (стенографске белешке) са суђења Миловану Ђиласу и Владимиру Дедијеру 1955. године, под насловом *Рађање јеретика*.³⁴ Први део књиге, такође, садржи контекстуалну анализу „политичке репресије у социјалистичкој Југославији“ и кратку политичку биографију Милована Ђиласа. Публициста Борислав Лалић је, у издању *Вечерњих новости*, у исто време, објавио књи-

³⁰ Ђилас, М. 2009. *Problemi naše književnosti i drugi međuratni članci*. (ur. V. Vojinović). Podgorica: Crnogosko društvo nezavisnih književnika.

³¹ Leković, Dragutin. 2010. *Milovan Đilas i socijalizam*. Podgorica: CANU.

³² Миликић, Милош-Мидо. 2011. *Ратним стазама Милована Ђиласа*. Београд: Теовид.

³³ Миликић, Милош-Мидо. 2009. *Ратним стазама Милована Ђиласа*. Мојковац: Фондација „Милован Ђилас“.

³⁴ Nikolić, Kosta, Cvetković, Srđan. 2011. *Rađanje jeretika*. Beograd: ISI-Altera.

гу Милован Ђилас. *Верник. Бунтовник. Мученик*,³⁵ публицистичко популарно штиво намењено широј читалачкој публици, али без већег значаја за истраживаче. Књижевна заједница Српског народног вијећа из Подгорице, објавила је 2011. године књигу разговора новинара и публицисте Николе Ивановића са Милованом Ђиласом, *Милован Ђилас, између политике и завичаја*,³⁶ а исте године црногорски публициста Веселин Павлићевић објављује књигу *Ђилас и чланци*,³⁷ збирку публицистичких текстова која у првом делу садржи личне ауторове осврте на различите теме везане за Милована Ђиласа, док је други део књиге посвећен ауторовим радовима неvezаних за тему Ђиласа. Исти аутор наредне године објављује засебно дело посвећено тзв. „левим грешкама или скретањима“, односно насилним методама борбе југословенских комуниста за време Другог светског рата, у контексту учешћа Милована Ђиласа. Књига носи наслов „*Лијеve грешке*“ *Милована Ђилас или партијски силогизам*,³⁸ а историчарима је важна јер се први пут у посебној публикацији обрађује проблематика Милована Ђиласа и његовог суделовања у поменутиим догађајима.

Дела Милована Ђиласа су у иностранству (на Западу) почела да се објављују већ од друге половине 50-их година. Због недостатка простора, у овом раду на-вешћемо само поједина издања са англосаксонског језичког подручја, како би се што прегледније представила хронологија објављивања Ђиласових дела.

Прва Ђиласова књига штампана у иностранству била је његова чувена *Нова класа*,³⁹ *политичко-идеолошка и друштвена критика социјалистичког система и комунистичке идеологије, а појавила се на Западу исте, 1957. године, када је Ђилас отишао на прву робију (1957–1961). Настала свега неколико година пре објављивања, ова књига је веома брзо постала политички бестселер на Западу, и својеврсна „интелектуална референца“ западне политичке јавности. Први део Ђиласових мемоара, *Бесудна земља*,⁴⁰ који описују детињство, младост и школовање, објављен је 1958. године. Ова књига мемоарске прозе настала је, такође, неколико година пре свог првог објављивања. Ђилас ју је прво понудио југословенским издавачима, који су одбили да је штампају, па је рукопис „прокријумчарен“ на Запад где је и објављен. Преведени Ђиласови чланци из 1953. и 1954. године, штампани су на Западу 1959. године, као посебно издање под називом *Анатомија једног морала. Политички есеји Милована Ђиласа*.⁴¹*

³⁵ Лалић, Борислав. 2011. *Милован Ђилас. Верник. Бунтовник. Мученик*. Београд: Вечерње новости.

³⁶ Ивановић, Никола. 2011. *Милован Ђилас, између политике и завичаја*. Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа.

³⁷ Pavličević, Veselin. 2011. *Ѓилас и чланци*. Podgorica: samostalno autorsko izdanje.

³⁸ Pavličević, Veselin. 2012. „*Lijeve greške*“ *Milovana Đilasa ili partijski silogizam*. Podgorica: samostalno autorsko izdanje.

³⁹ Djilas, Milovan. 1957. *The New Class. An Analysis of the Communist System*. New York: Holt, Reinhart and Winston.

⁴⁰ Djilas, Milovan. 1958. *Land without Justice. An Autobiography of his Youth*. New York: Harcourt, Brace.

⁴¹ Djilas, Milovan. 1959. *Anatomy of a Moral. Political essays of Milovan Djilas*. London: Thames and Hudson.

Следећа књига била је *Разговори са Стаљином*,⁴² Ђиласови мемоари у којима су описани сусрети са вођом СССР-а (1944, 1945. и 1948. године), чије ће објављивање, 1962. године на Западу, бити узрок Ђиласовог слања на другу робију (1962–1966), због „одавања државних тајни“. Наредне, 1963. године, објављен је и први Ђиласов роман *Црна Гора*,⁴³ (*настао на робији*), а нешто касније, 1964. године, и збирка приповедака *Губавац и друге приче*.⁴⁴ Обимна студија Милована Ђиласа посвећена Његошу, која је настала на његовој другој робији, штампана је 1966. године под оригиналним ауторским насловом *Његош, пјесник, владар, владика*.⁴⁵

Критичка размишљања Милована Ђиласа, под називом *Несавршено друштво*,⁴⁶ појавила су се на Западу 1969. године. У овој књизи Милован Ђилас наставља оштру критику југословенског политичког и идеолошког система, а дело садржи и поједине аутобиографске елементе. Године 1971, објављена је Ђиласова збирка приповедака *Камен и љубичице*,⁴⁷ а такође и његов други роман *Изгубљене битке*, под издавачким насловом *Под бојама (Under the Colors)*.⁴⁸ Наставак мемоара Милована Ђиласа, који обрађују међуратни период илегалне револуционарне борбе, објављен је 1973. године под насловом *A Memoir of a Revolutionary (Мемоари једног револуционара)*.⁴⁹ Ова књига представља једино дело Милована Ђиласа које до данас није преведено на српски језик и није објављено у Србији, а такође ни на простору бивше Југославије, што представља велики недостатак, како истраживачима који се баве Милованом Ђиласом, тако и онима који се баве другим темама везаним за овај период, из разлога што ово дело садржи вредна сведочанства једне важне историјске личности.

Амерички публицисти Мајкл и Дебора Миленкович, објавили су 1975. године специфичан избор из објављених и необјављених текстова Милована Ђиласа, под насловом *Parts of Lifetime (Делови живота)*.⁵⁰ Истраживачима ова књига може бити од користи пре свега због садржаја који обухвата необјављене странице Ђиласових дневника из различитих периода, посебно из његових затворских дневника. Мемоари Милована Ђиласа везани за период Другог светског рата појавили су се на Западу 1977. године под насловом *Wartime. With*

⁴² Djilas, Milovan. 1962. *Conversations with Stalin*. New York: Harcourt, Brace and World.

⁴³ Djilas, Milovan. 1963. *Montenegro*. New York: Harcourt, Brace and World.

⁴⁴ Djilas, Milovan. 1964. *The Leper and Other Stories*. New York: Harcourt, Brace and World.

⁴⁵ Djilas, Milovan. 1966. *Njegoš. Poet, Prince, Bishop*. New York: Harcourt, Brace and World.

⁴⁶ Djilas, Milovan. 1969. *The Unperfect Society. Beyond the New Class*. New York: Harcourt, Brace and World.

⁴⁷ Djilas, Milovan. 1971. *The Stone and the Violets*. New York: Harcourt, Brace Jovanovich.

⁴⁸ Djilas, Milovan. 1971. *Under the Colors*. New York: Harcourt, Brace Jovanovich.

⁴⁹ Djilas, Milovan. 1973. *A Memoir of a Revolutionary*. New York: Harcourt, Brace Jovanovich.

⁵⁰ Djilas, M. 1975. *Parts of Lifetime*. (eds. Michael and Deborah Milenkovich). New York: Harcourt, Brace Jovanovich.

Tito and Partisans (Ратно доба. Са Титом и партизанима).⁵¹ Непосредно после смрти Јосипа Броза Тита, 1980. године, објављена је Ђиласова књига сећања *Tito. The Story from Inside (Тито. Прича из близине)*,⁵² која је на Западу изашла и на српском језику, под оригиналним ауторским насловом *Дружење с Титом*.⁵³ У издању емигрантског листа *Наша реч*, 1983. године су се на Западу појавили мемоари Милована Ђиласа за послератни период (до краја његове друге робије). Књига је изашла на српском језику, под насловом *Власт*,⁵⁴ а своје енглеско издање доживеће 1985. године, под насловом *Rise and Fall (Успон и пад)*.⁵⁵ У међувремену, 1984. године, објављена је Ђиласова књига сећања и филозофско-прозних разматрања *Тамница и идеја*.⁵⁶

Прва књига Милована Ђиласа која је слободно штампана у Југославији била је његова студија о Његошу, *Његош, пјесник, владар, владика*, у издању издавачке куће Зодне, 1988. године.⁵⁷ Затим су, у наредних неколико година, уследила објављивања скоро свих важних Ђиласових књига. Тако су се 1989. године у Југославији појавила дела: *Црна Гора; Губавац и друге приче и Тамница и идеја*.⁵⁸ Наредне године изашле су политиколошке студије *Нова класа и Несавршено друштво*,⁵⁹ књига сећања *Дружење с Титом*,⁶⁰ збирке приповедака *Лов на људе и Љубав и друге приче*,⁶¹ и мемоари *Разговори са Стаљином и Револуционарни рат* (који обрађују период Другог светског рата),⁶² док је наставак момоара за послератни период изашао 1991. године под насловом *Власт и побуна*.⁶³

Године 1994, у издању Службеног листа СРЈ, објављена је последња књига Милована Ђиласа, завршна политиколошка критика комунизма и рекапитулација властитог политичко-идеолошког живота, *Пад нове класе. Повест о саморазарању комунизма*.⁶⁴ Исте године изашла је књига разговора *Бошњак*.

⁵¹ Djilas, Milovan. 1977. *Wartime. With Tito and Partisans*. New York: Harcourt, Brace Jovanovich.

⁵² Djilas, Milovan. 1980. *Tito. The Story from Inside*. New York: Harcourt, Brace Jovanovich.

⁵³ Đilas, Milovan. 1980. *Druženje s Titom*. London.

⁵⁴ Đilas, Milovan. 1983. *Vlast*. London: Naša reč.

⁵⁵ Djilas, Milovan. 1985. *Rise and Fall*. London: Macmillan limited.

⁵⁶ Đilas, Milovan. 1983. *Tamnica i ideja*. London: Kolašinska liga za ljudska prava.

⁵⁷ Ђилас, Милован. 1988. *Његош, пјесник, владар, владика*. Београд-Љубљана: Зодна.

⁵⁸ Ђилас, Милован. 1989. *Црна Гора*. Београд: Књижевне новине; Đilas, Milovan. 1989. *Gubavac i druge priče*. Београд: Narodna knjiga; Đilas, Milovan. 1989. *Tamnica i ideja*. Београд: KIZ, Trag.

⁵⁹ Đilas, Milovan. 1990. *Nova klasa*. Београд: Narodna knjiga; Đilas, Milovan. 1990. *Nesavršeno društvo. I dalje od „Nove klase“*. Београд: Narodna knjiga.

⁶⁰ Đilas, Milovan. 1990. *Druženje s Titom*. Београд: Zaslon.

⁶¹ Đilas, Milovan. 1990. *Lov na ljude*. Сарајево: Veselin Masleša; Đilas, Milovan. 1990. *Ljubav i druge priče*. Београд: Nikšić: Univerzitetaska riječ.

⁶² Đilas, Milovan. 1990. *Razgovori sa Staljinom*. Београд: Književne novine; Đilas, Milovan. 1990. *Revolucionarni rat*. Београд: Književne novine.

⁶³ Đilas, Milovan. 1991. *Vlast i pobuna*. Београд: Književne novine.

⁶⁴ Ђилас, Милован. 1994. *Пад нове класе. Повест о саморазарању комунизма*. Београд: Службени лист СРЈ.

Адил Зулфикарпашић,⁶⁵ затим роман *Изгубљене битке*⁶⁶ и збирка приповедака *Слуга божији и друге приповетке*.⁶⁷ Постхумно су изашла следећа дела: роман *Светови и мостови* (1997),⁶⁸ збирке приповедака *Ране приповетке Милована Ђиласа, 1930–1940.* (2000)⁶⁹ и *Најлепше приповетке Милована Ђиласа* (2003).⁷⁰ Књига сећања на детињство и младост, *Бесудна земља*, написана 1956. године, доживела је своје српско издање тек 2005. године, у издању Политике.⁷¹

Литература

- Dragovic, J. (1993). *Milovan Djilas. From the Early Critique of the Communist System to the Present*. Genève: Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales. Unpublished MA thesis.
- Goldfield, E. (1964). *Milovan Djilas. Disillusioned Communist*. Montreal: University of Montreal. Unpublished Ph. D. dissertation; Jasko Franklin D. 1964. *Milovan Djilas. A Communist's Challenge to Communism*. Cleveland: Carroll University. Unpublished MA thesis.
- Gruenwald, O. (1996). *The Third Revolution. Intellectual and Spiritual Ferment in Yugoslavia*. Claremont: Graduate School. Unpublished MA thesis.
- McDonald, J. W. (1971). *Political Themes in the Thought of Milovan Djilas*. New York: Columbia University. Unpublished MA thesis.
- Bartsch, G. (1971). *Milovan Djilas oder Die Selbstbehauptung des Menschen. Versuch einer Biographie*. München: Mainz Verlag.
- Clissold, S. (1983). *Djilas. The Progress of a Revolutionary*. Hounslow, Middlesex: Hugh Seton-Watson.
- Hetzer, A. (1980). *Spontanität und Gewalt. Milovan Djilas' historische Prosa 1930–1970*. Göttingen: Alfa-Druck.
- Reinhartz, D. (1981). *Milovan Djilas: A Revolutionary As a Writer*. New York: Columbia University Press.
- Savès, C. (1982–1983). *Un pays, un homme: La Yougoslavie de Milovan Djilas. Mémoire*. Toulouse: Institut d'études politiques, Année Universitaire.
- Аранитовић, Д. (2008). *Милован Ђилас. Библиографија са хронологијом живота и рада*. Београд: Службени гласник.

⁶⁵ Ђилас, Милован, Надежда Гаџе. 1994. *Бошњак. Адил Зулфикарпашић*. Цирх: Бошњачки институт; Загреб: Globus.

⁶⁶ Ђилас, Милован. 1994. *Изгубљене битке*. Београд: Просвета.

⁶⁷ Ђилас, Милован. 1994. *Слуга божији и друге приповетке*. Београд: СКЗ.

⁶⁸ Ђилас, Милован. 1997. *Светови и мостови. Повест у три књиге*. Нови Сад: Матица српска.

⁶⁹ Ђилас, М. 2000. *Ране приповетке Милована Ђиласа, 1930–1940.* (ур. Бранко Поповић). Београд: Независна издања Слободан Машић.

⁷⁰ Ђилас, М. 2003. *Најлепше приповетке Милована Ђиласа.* (ур. Матија Бећковић). Београд: Просвета.

⁷¹ Ђилас, Милован. 2005. *Бесудна земља*. Београд: Политика.

- Brković, J. (1988). *Anatomija morala jednog staljiniste*. Zagreb: Globus.
- Dedijer, V. (1991). *Veliki buntovnik Milovan Đilas. Prilozi za biografiju*. Beograd: Prosveta.
- Đorgović, M. (1989). *Đilas vernik i jeretik*. Beograd: Momčilo Đorgović-Nataša Marković.
- Ивановић, Н. (2011). *Милован Ђилас, између политике и завичаја*. Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа.
- Калезић, В. (1986). *Ђилас – контроверзе писца и идеолога*. Београд: Василије Калезић-Растко Закић.
- Kalezić, V. (1988). *Đilas, miljenik i otpadnik komunizma*. Beograd: Zodne.
- Kalezić, V. (1999). *Đilas, suprotnosti pisca i ideologa*. Beograd: Narodna knjiga-Alfa.
- Kovačević, B. (1991). *Đilas heroj – antiheroj. Iskazi za istoriju*. Titograd: Pobjeda, Republički centar za kulturno-prosvjetnu djelatnost.
- Kovačević, B. (2006). *Đilas heroj – antiheroj. Iskazi za istoriju*. Podgorica: Pobjeda.
- Lazović, G. (1989). *Đilas o sebi – drugi o Đilasu*. Beograd: Autorsko izdanje.
- Leković, D. (2010). *Milovan Đilas i socijalizam*. Podgorica: CANU.
- Миличић, М. М. (2009). *Ратним стазам Милована Ђиласа*. Мојковац: Фондација „Милован Ђилас“.
- Миличић, М. М. (2011). *Ратним стазам Милована Ђиласа*. Београд: Теовид.
- Nikolić, K., Svetković, S. (2011). *Rađanje jeretika*. Beograd: ISI-Altera.
- Pavličević, V. (2011). *Đilas i članci*. Podgorica: samostalno autorsko izdanje.
- Pavličević, V. (2012). „*Lijeve greške*“ *Milovana Đilasa ili partijski silogizam*. Podgorica: samostalno autorsko izdanje.
- Павићевић, И. (2005). *Ђиласова умјетничка проза*. Београд: Интерпрес.
- Поповић, Б. (ур.) (1996). *Милован Ђилас (1911–1995)*. Београд: Култура.
- Поповић, Б. (ур.) (2003). *Дјело Милована Ђиласа*. Подгорица: ЦАНУ.
- Поповић, Б. (2004). *Књижевно дело Милована Ђиласа*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Tošić, D. (2003). *Ko je Milovan Đilas? Disidentstvo 1953–1995*. Beograd: Otkrovenje.
- Husić, Dž. (1988). *Princ Politbiroa (Milovan Đilas njim samim)*. Beograd: samostalno autorsko izdanje.
- Џемовић, М. (1997). *Тајна суђења Миловану Ђиласу*. Нови Сад: Дневник.
- Џемовић, М. (1997). *Đilasovi odgovori*. Beograd: Svetlokomerc.

Извори

- Djilas, M. (1957). *The New Class. An Analysis of the Communist System*. New York: Holt, Reinhart and Winston.
- Djilas, M. (1958). *Land without Justice. An Autobiography of his Youth*. New York: Harcourt, Brace.

- Djilas, M. (1959). *Anatomy of a Moral. Political essays of Milovan Djilas*. London: Thames and Hudson.
- Djilas, M. (1962). *Conversations with Stalin*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Djilas, M. (1963). *Montenegro*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Djilas, M. (1964). *The Leper and Other Stories*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Djilas, M. (1966). *Njegoš. Poet, Prince, Bishop*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Djilas, M. (1969). *The Unperfect Society. Beyond the New Class*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Djilas, M. (1971). *The Stone and the Violets*. New York: Harcourt, Brace Jovanovich.
- Djilas, M. (1971). *Under the Colors*. New York: Harcourt, Brace Jovanovich.
- Djilas, M. (1973). *A Memoir of a Revolutionary*. New York: Harcourt, Brace Jovanovich.
- Djilas, M. (1975). *Parts of Lifetime*. (eds. Michael and Deborah Milenkovich). New York: Harcourt, Brace Jovanovich.
- Djilas, M. (1977). *Wartime. With Tito and Partisans*. New York: Harcourt, Brace Jovanovich.
- Djilas, M. (1980). *Tito. The Story from Inside*. New York: Harcourt, Brace Jovanovich.
- Đilas, M. (1980). *Druženje s Titom*. London.
- Đilas, M. (1983). *Vlast*. London: Naša reč.
- Djilas, M. (1985). *Rise and Fall*. London: Macmillan limited.
- Đilas, M. (1983). *Tamnica i ideja*. London: Kolašinska liga za ljudska prava.
- Ђилас, М. (1988). *Његош, њесник, владар, владика*. Београд-Љубљана: Зодна.
- Ђилас, М. (1989). *Црна Гора*. Београд: Књижевне новине.
- Đilas, M. (1989). *Gubavac i druge priče*. Beograd: Narodna knjiga.
- Đilas, M. (1989). *Tamnica i ideja*. Beograd: KIZ, Trag.
- Đilas, M. (1990). *Nova klasa*. Beograd: Narodna knjiga.
- Đilas, M. (1990). *Nesavršeno društvo. I dalje od „Nove klase“*. Beograd: Narodna knjiga.
- Đilas, M. (1990). *Druženje s Titom*. Beograd: Zaslou.
- Đilas, M. (1990). *Lov na ljude*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Đilas, M. (1990). *Ljubav i druge priče*. Beograd: Nikšić: Univerzitetaska riječ.
- Đilas, M. (1990). *Raygovori sa Staljinom*. Beograd: Književne novine.
- Đilas, M. (1990). *Revolucionarni rat*. Beograd: Književne novine.
- Đilas, M. (1991). *Vlast i pobuna*. Beograd: Književne novine.
- Ђилас, М. (1994). *Пад нове класе. Повест о саморазарању комунизма*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Đilas, M., N. Gaće. (1994). *Bošnjak. Adil Zulfikarpašić*. Ciri: Bošnjački institut; Zagreb: Globus.
- Ђилас, М. (1994). *Изгубљене битке*. Београд: Просвета.
- Ђилас, М. (1994). *Слуга божији и друге приповетке*. Београд: СКЗ.
- Ђилас, М. (1997). *Светови и мостови. Повест у три књиге*. Нови Сад: Матица српска.

- Ђилас, М. (2000). *Ране приповетке Милована Ђиласа, 1930–1940*. (ур. Бранко Поповић). Београд: Независна издања Слободан Машић.
- Ђилас, М. (2003). *Најлепше приповетке Милована Ђиласа*. (ур. Матија Бећковић). Београд: Просвета.
- Ђилас, М. (2005). *Бесудна земља*. Београд: Политика.
- Ђилас, М. (2009). *Problemi naše književnosti i drugi međuratni članci*. (ур. V. Vojinović). Podgorica: Crnogosko društvo nezavisnih književnika.

Aleksandar V. Miletić

MILOVAN DJILAS: CONTRIBUTION TO THE STUDY OF BIOGRAPHY OF A HISTORICAL FIGURE

Summary: Milovan Djilas was a famous Yugoslav dissident, writer and political author. His books are important for historiography and other social sciences concerning the former Yugoslavia. Because of that is important to have bibliography of authors who wrote on Djilas, as well as published books of Milovan Djilas. The literature on Milovan Djilas can be divided into two main parts: literature of authors who wrote on Djilas, and books who wrote Djilas himself. During the Cold War outside of Yugoslavia, particularly on the West, Djilas books were published in a large circulation. During this time, Djilas in Yugoslavia was prohibited. The aim of this paper is to offer a contribution to the study of biography of Milovan Djilas.